

Cuprins

<i>Lista ilustrațiilor</i>	7
<i>Abrevieri</i>	9
<i>Cuvânt-înainte</i>	11

Partea I

GEOGRAFIA PUTERII

Capitolul 1. Puterea teritorială a domniei. Țara și teritoriul	17
1.1. O paradigmă dominantă. Modernitatea Țării Românești medievale	19
1.2. Țara – teritoriu modern sau comunitate medievală?	22
1.3. Domeniul eminent – ficțiunea istoriografică a unei puteri teritoriale	32
1.4. Fundamentul sistemului fiscal – individul, teritoriul sau comunitatea?	37
Concluzii	41
<i>Note</i>	41
Capitolul 2. Geografie laică și geografie ecleziastică. Țara Românească și Ungrovlahia	52
2.1. „Toată Țara Românească” – istoria unei confuzii	53
2.2. <i>Ungrovlahia</i> în titulatura domnească	55
2.3. De la <i>Ungrovlahia</i> la <i>Țara Românească</i>	63
2.4. De la mitropoliți „a toată Ungrovlahia” la mitropoliți „ai țării”	68
Concluzii	70
<i>Note</i>	71
Capitolul 3. Geografie tradițională și geografie administrativă. Țări și județe	78
3.1. Țara și țările. Județele și interpretarea idilică a întemeierii Țării Românești	79
3.2. Județele și fiscalitatea Țării Românești medievale	84
3.3. Județele și harta puterii domnești.	91
3.4. Județele și teritorializarea comunităților	98
Concluzii	99
<i>Note</i>	100
Capitolul 4. Centru și periferii. Boierii de margine și puterea domnească.	110
4.1. Buzoienii	111
4.2. Mehedinții	120
Concluzii	123
<i>Note</i>	124

Partea a II-a

GEOGRAFIA FRONTIERELOR

Capitolul 5. Frontiere și teritorii medievale. O discuție istoriografică	131
5.1. Frontierele medievale și construcția statală.	132
5.2. Teza turneriană și frontiera ca orizont de colonizare.	136
5.3. Multiculturalismul și frontiera ca spațiu de întâlnire.	137
<i>Note</i>	138
Capitolul 6. Frontiera cu Moldova și întinderea spre răsărit a puterii domnești	142
6.1. O frontieră „specială”. Istoriografia frontierei moldo-muntene	142
6.2. Câteva vicii metodologice și necesitatea unei noi abordări.	147
6.3. Basarabia – istoria unei confuzii cartografice	151
6.4. „Către părțile tătărești” și frontiera răsăriteană a Țării Românești	161
6.5. Domnii Țării Românești și marginea țării dinspre Moldova	170
Concluzii	179
<i>Note</i>	180
Capitolul 7. Frontiera carpatică a Țării Românești medievale.	190
7.1. Carpații – axă geografică sau frontieră istorică?	190
7.2. Definierea frontierei. Țara Românească și „feudele ungurești”.	194
7.3. Delimitarea frontierei. Hotarul dintre Țara Românească și Ardeal.	204
7.4. Controlul frontierei. Drumurile, cetățile și vămile de pe frontiera carpatică.	217
Concluzii	236
<i>Note</i>	237
Capitolul 8. Frontiera dinspre Dunăre a Țării Românești medievale.	248
8.1. Dunărea – frontieră geografică sau axă istorică?	248
8.2. Dincolo de Dunăre. Podunavia și relațiile sârbo-muntene	251
8.3. Frontiera de pe Dunăre. Cetățile, vadurile și vămile dunărene	263
8.4. Dincoace de Dunăre. Țara Românească și kazalele nord-dunărene.	290
Concluzii	294
<i>Note</i>	295
Concluzii	307
<i>Bibliografie</i>	311
<i>Index</i>	349

Colecția *Historia* este coordonată de Mihai-Răzvan Ungureanu.

MARIAN COMAN este cercetător la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” al Academiei Române și cadru didactic asociat la Facultatea de Istorie a Universității din București. *Magister artium* al Central European University, doctor în istorie al Universității din București, bursier Chevening la Universitatea din Oxford și *fellow* al Colegiului Noua Europă, este editor al creștomatiei de surse medievale *Dominium și Ecclesia în Occidentul medieval. Creștomatie de istorie medie universală* (2006).

© 2013 by Editura POLIROM

Această carte este protejată prin copyright. Reproducerea integrală sau parțială, multiplicarea prin orice mijloace și sub orice formă, cum ar fi xeroxarea, scanarea, transpunerea în format electronic sau audio, punerea la dispoziția publică, inclusiv prin internet sau prin rețele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informațiilor, cu scop comercial sau gratuit, precum și alte fapte similare săvârșite fără permisiunea scrisă a deținătorului copyrightului reprezintă o încălcare a legislației cu privire la protecția proprietății intelectuale și se pedepsesc penal și/sau civil în conformitate cu legile în vigoare.

Pe copertă: Giacomo di Maggiolo (1551-1602), hartă de navigație ce înfățișează țărmurile europene și nordul Africii (1563)

www.polirom.ro

Editura POLIROM

Iași, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700506
București, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A, sc. 1, et. 1,
sector 4, 040031, O.P. 53, C.P. 15-728

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României:

COMAN, MARIAN

Putere și teritoriu: Țara Românească medievală (secolele XIV-XVI) / Marian Coman. –

Iași: Polirom, 2013

Bibliogr.

Index

ISBN print: 978-973-46-3403-3

ISBN ePUB: 978-973-46-3608-2

ISBN PDF: 978-973-46-3609-9

94(498.1)“13/15”

Printed in ROMANIA

Marian Coman

PUTERE ȘI TERITORIU

Țara Românească medievală
(secolele XIV-XVI)

POLIROM
2013

5.1. Frontierele medievale și construcția statală

Într-o conferință ținută acum mai bine de 50 de ani în fața Asociației Istorice din America, medievistul Charles Bishko observa că, mai înainte de a analiza o frontieră, istoricul trebuie să definească obiectul ale cărui margini urmează să fie delimitate³. Întrebarea pe care o pune Bishko (*medieval frontiers – frontiers of what?*) ar fi fost de neconceput cu câteva decenii mai înainte, atunci când singura paradigmă interpretativă era cea politică, iar pentru istorici nu exista decât un tip de frontieră, cea statală. Vreme îndelungată, istoria frontierelor medievale a fost privită ca un episod al constituirii teritoriale a statelor moderne. Prin urmare, dintre toate frontierele, au fost cu predilecție studiate cele care s-au regăsit în delimitarea conturilor statelor naționale. Exemplele acestei interpretări anacronice sunt nenumărate, aproape fiecare țară europeană având câteva lucrări, majoritatea datând din secolul al XIX-lea, care tratează istoria frontierelor respectivului stat, începând din Evul Mediu sau chiar din Antichitate. În istoria românească acest tip de interpretare a rămas marginal, regăsindu-se explicit doar în lucrările despre frontierele României ale lui Sever Neagoe și Grigore Stamate⁴. Implicite însă, decuparea realităților medievale după conturul statului român modern se regăsește în sintezele de istorie a românilor, în atlasele de istorie sau în lucrările despre unitatea românilor⁵. Nu am să insist asupra interpretării frontierelor medievale printr-o grilă de lectură naționalistă, nu pentru că această abordare ar fi fost astăzi depășită, ci pentru că ea a fost, dintotdeauna, o fundătură metodologică. Manipulând grosolan sursele pentru a le pune în slujba ideologiei naționale și folosindu-se de frontierele medievale pentru a da o justificare granițelor moderne, această paradigmă interpretativă nu a contribuit cu nimic la înțelegerea istoriei medievale. Din fericire, interpretarea naționalistă nu a fost decât una dintre direcțiile istoriografiei frontierelor statelor medievale, chiar dacă, la un moment dat, a reușit să și le subordoneze pe toate celelalte.

Teoria frontierelor naturale și concepția social-darwinistă ratzeliană a statului-organism au deschis două direcții de cercetare care, chiar dacă s-au suprapus, pentru o perioadă, cu interpretarea naționalistă, nu trebuie confundate cu aceasta. Potrivit teoriei frontierelor naturale, fiecare stat, inclusiv cele medievale, a fost predeterminat geografic, fiind încadrat de anumite limite către care a tins permanent. De pildă, pentru Franța, frontierele naturale au fost Alpii, Rinul, Pirineii și Atlanticul, iar pentru România, cercul de ape Tisa-Dunăre-Nistru⁶. Asiduu invocată în Franța secolului al XIX-lea și impunându-se în imaginarul colectiv prin simbolul hexagonului, teoria frontierelor naturale a fost contestată și respinsă în perioada interbelică de Lucien Febvre și apoi de Gaston Zeller, care o considera ideologică și mistificatoare⁷. Probabil, scepticismul medievistilor români interbelici cu privire la teoria frontierelor naturale, care, după cum voi arăta în capitolele următoare, a provocat dispute dure cu geografia asupra rolului Carpaților și Dunării, s-a datorat influenței istoriografiei franceze, care, în acel moment, renunțase deja la ideea frontierelor naturale⁸. Redeschiderea subiectului de către Peter Sahlins într-un articol din 1990 a arătat însă că limitele naturale nu sunt doar „o idee falsă”, rezultatul unor reprezentări cartografice eronate, așa cum credea Zeller, ci un concept premodern, cu rădăcini medievale. Eliberată de ideologia națională, sustrasă filozofiei istoriei și integrată istoriei ideilor, noțiunea de *frontiere naturale* se poate dovedi un util instrument analitic, inclusiv pentru istoria medievală a Țării Românești sau a Moldovei⁹.

În concepția social-darwinistă ratzeliană, statul este un organism a cărui extindere teritorială, considerată un imperativ biologic, depinde de dezvoltarea sa internă. Pentru Friedrich Ratzel, frontierele sunt epiderma organismului statal, care evoluează odată cu acesta¹⁰. Cea mai simplistă aplicare a teoriei ratzeliene la istoria medievală este interpretarea construcției teritoriale a statului ca o „îngurgitare” de teritorii de către un nucleu central de putere. Modelul clasic este cel al Franței medievale, în care treptata adunare a pământurilor în jurul Île de France întreprinsă de Capetieni a fost interpretată ca un „proces de unificarea statală”. Gândirea ratzeliană a influențat considerabil școala geografică românească, în primul rând datorită lui Simion Mehedinți, care l-a avut pe Ratzel coordonator al tezei de doctorat¹¹. Studenții lui Mehedinți, Cristofor Mironescu și Victor Tufescu, au propus două interpretări ale istoriei medievale prin prisma concepției ratzeliene, cel dintâi hotarului moldo-muntean, iar cel de-al doilea acțiunilor lui Ștefan cel Mare¹². Deși mai puțin vizibilă, moștenirea ratzeliană este foarte prezentă și în lucrările medievistilor români, mai ales la nivel terminologic, făcându-se simțită în abordarea geopolitică a istoriei, în primul rând în lucrările lui Șerban Papacostea, apoi în cele ale discipolilor săi, Virgil Ciociltan și Viorel Achim. Dincolo de rezultatele incontestabile ale interpretării istoriei medievale în cheie geopolitică, această metodă are limitele ei, printre care aș include subestimarea rolului religiei în societatea medievală, înțelegerea unilaterală a raporturilor de putere și ignorarea gândirii politice medievale. Mă voi opri puțin asupra ultimelor două puncte, pentru că din perspectiva subiectului pe care-l tratez sunt cele mai importante.

În gândirea geopolitică puterea este imaginată ca un raport de forțe între un subiect – cel care exercită puterea – și un obiect – cel asupra căruia aceasta este exercitată. Astfel, construcția teritorială statală este definită ca proces prin care un actor politic, denumit *a posteriori* „putere centrală”, supune agenții politici „locali”. În mod similar, stabilirea frontierei dintre statele medievale este privită ca rezultat al raportului de forțe între centrele de putere implicate. Jacques Ancel definește frontiera ca o linie politică izobară, iar medievistii români care au scris despre frontieră, precum Cristofor Mironescu, Radu Rosetti, Nicolae Stoicescu sau Sergiu Iosipescu, folosesc noțiunea cu acest înțeles. Dacă însă interpretăm puterea prin prisma binomului foucaultian putere-cunoaștere, atunci raportul dintre subiect și obiect încetează să mai fie unilateral, de vreme ce ambii sunt prinși în aceeași rețea de putere, pe care o modelează în egală măsură¹³. Pentru a da un exemplu, dintr-o perspectivă geopolitică clasică, frontiera din Pirinei dintre Franța și Spania a rezultat din raportul de forțe dintre cele două monarhii, iar intervenția lor a dus la divizarea unor comunități locale transfrontaliere. Peter Sahlins, într-o excelentă carte, dezvăluie însă o cu totul altă istorie, arătând că, în Cerdagne, comunitatea locală catalană a avut un rol activ în construirea frontierei franco-spaniole încercând să instrumentalizeze puterea celor două monarhii în atingerea propriilor obiective¹⁴. Astfel, raportul dintre subiect și obiect se schimbă, puterea putând fi exercitată nu doar de regi, ci și de sătenii din Cerdagne (este adevărat, un alt tip de putere). Așadar, interpretarea unilaterală a raportului de putere între centrul-subiect și periferiile-obiect simplifică o realitate istorică mult mai complicată. În plus, există un dezechilibru al surselor care a alimentat tendința istoricilor de a adopta perspectiva puterii centrale, care întotdeauna și-a supraevaluat impactul asupra regiunilor de margine. Steven Ellis, de pildă, folosind sursele locale, a demonstrat în ce măsură *istoriografia centrată pe Westminster* („Westminster-centred scholarship”) a supraestimat puterea Tudorilor asupra baronilor de frontieră¹⁵.

Interpretarea geopolitică are, de asemenea, inconvenientul de a utiliza concepte analitice moderne, presupunând aprioric compatibilitatea lor cu gândirea politică medievală.

Astfel, noțiuni precum *mare putere*, *expansionism*, *realpolitik* sau *hegemonie* sunt considerate instrumente adecvate analizei oricărei perioade istorice, inclusiv a celei medievale. Din perspectiva istoriei ideilor, toate aceste noțiuni sunt însă concepte moderne, puternic ancorate în contextul în care au fost elaborate. În consecință, analiza istoriei medievale printr-o grilă geopolitică modernă presupune o anumită precauție terminologică. În cazul frontierei medievale, aceasta înseamnă în primul rând punerea în discuție a semnificației conceptului de frontieră și apoi a celui de teritoriu. Cel care a deschis discuția terminologică asupra frontierei medievale a fost Lucien Febvre, urmat de Philippe S  nac și Daniel Nordman. Potrivit lui Febvre, conceptul de frontieră ar fi fost elaborat în veacurile XVI-XVII, prin treptata convergență a noțiunilor de *fronti  re*, care inițial desemna frontul unei armate, transferat asupra întregului stat, și de *limite*¹⁶. S  nac este de acord cu evoluția semantică propusă de Febvre, însă o decalează cronologic, arăt nd că în Spania ea începuse cu trei secole mai devreme¹⁷. Daniel Nordman subliniază în schimb că, deși a existat o apropiere de sens între cele două noțiuni, ele nu au ajuns să se suprapună niciodată pe deplin¹⁸. Din această sinonimie parțială s-ar fi născut și plurivalența semantică premodernă a conceptului, care a cap tat în secolele XVII-XVIII valențe militare, economice, juridice, geografice și naturale. Pun nd sub semnul întrebării echivalența dintre conceptul medieval și cel modern de frontieră, discuția inițiată de Febvre a deschis o multitudine de noi direcții de cercetare, în căutarea trăsăturilor specifice frontierei medievale¹⁹.

Potrivit unei simpliste scheme istoriciste, nașterea frontierei moderne a fost adesea identificată cu trecerea de la regiunea de frontieră la hotarul linear, interpretată fie ca o consecință a creșterii demografice, fie ca rezultat al evoluției raporturilor feudale²⁰. Cu siguranță, frontierele medievale, ca și cele antice au fost mai degrabă regiuni decât linii. Studiile lui Owen Lattimore asupra Marelui Zid Chinezesc sau cele ale lui C.R. Whittaker și Benjamin Isaac asupra *limes*-ului roman au arătat că cele două imperii, chinez și roman, multă vreme asociate conceptului de hotar linear, au fost mărginite mai degrabă de regiuni de frontieră. O demonstrație similară, la fel de convingătoare, au întreprins Paul Stephenson și Catherine Holmes pentru Bizanț, arăt nd că nici frontiera balcanică, nici cea anatoliană nu au fost hotare lineare, întărite de fortificații, ci regiuni de margine dominate de complexe rețele de putere care fluctuau în funcție de presiunile interne și externe²¹. Denys Hay, analiz nd una dintre cele mai bine documentate frontiere medievale, cea anglo-scoțiană, a ajuns la aceeași concluzie: frontiera, deși consemnată în tratate încă din secolul al XIII-lea, nu era o linie, ci o regiune²². Pierre Toubert, într-o taxonomie a frontierelor medievale prezentată în deschiderea unei conferințe pe această temă, a subliniat că, în practică, nu au existat decât regiuni-frontieră, hotarul linear nefiind dec t o abstracțiune²³. Nici măcar atunci c nd a existat un sistem defensiv de fortificații, ca în Regatul latin al Ierusalimului, nu se poate vorbi de un stat delimitat printr-un hotar linear²⁴.

Ar fi însă greșit să ne imaginăm că în Evul Mediu nu a existat conceptul de frontieră lineară, în unele cazuri materializat printr-un hotar trasat pe teren, după cum au arătat Bernard Guen e, Patrick Gautier Dalch , Nora Berend sau Edward Peters. Chiar dacă majoritatea hotarelor lineare medievale au fost de moșii, și nu de state, apariția celor din urmă fiind influențată, într-o anumită măsură, de cele dint i, acest lucru nu înseamnă că statele medievale ar fi fost lipsite de frontiere lineare, ci doar că interesul în delimitarea cu acuratețe a teritoriului era mult mai sc zut²⁵. Atunci c nd a existat un motiv pentru trasarea unei frontiere lineare, oamenii din Evul Mediu au dovedit că știu foarte bine să facă acest lucru, indiferent că a fost vorba de stabilirea frontierei dintre Ducatul de Spoleto și Statul Papal în vremea lui Carol cel Mare, de semnarea tratatului din 921 între Carol

cel Simplu și Henric I pe o corabie în mijlocul Rinului, de identificarea cu exactitate a frontierei dintre teritoriul normand și cel capețian pentru pregătirea întâlnirilor dintre Henric al II-lea Plantagenet și Filip al II-lea August, de soluționarea unei dispute de jurisdicție între comitatul de Champagne și castelanatul de Melun în 1270, de desenarea unei schițe cartografice pentru a lămuri dacă un anumit student de la Universitatea din Paris aparținea națiunii picarde sau celei engleze, de folosirea a nu mai puțin de două care pline cu pietre lungi și cruci pentru a marca un segment al frontierei comitatului de Béarn în 1379 sau de ridicarea unor inscripții care semnalau intrarea în ducatul Brabantului în veacul al XV-lea²⁶. Prin urmare, diferența dintre frontiera medievală și cea modernă nu ține de natura lor – ambele pot fi la fel de bine frontiere lineare –, ci de felul în care sunt articulate într-o structură mai amplă, a statalității. Perpetuarea terminologiei și o anumită asemănare a conținutului pot da adesea impresia continuității unor noțiuni sau instituții, care însă, la o analiză mai atentă, se dovedește iluzorie. Prin urmare, întrebarea de la care trebuie să plecăm nu este prin ce anume era diferită frontiera medievală de cea modernă, ci cum anume se articula într-o structură de gândire geografică și politică medievală. Altfel spus, nu existența frontierei sau a unui tip de frontieră trebuie pusă în discuție, ci importanța care îi era acordată. Două foarte interesante studii asupra geografiei medievale, musulmane și creștine, publicate de Ralph Brauer și Alain Guerreau, au dat răspunsuri complementare acestei întrebări. Brauer, traducătorul geografiei lui Al'Idrisi în engleză, a arătat că geografia medievală musulmană era interesată de centre, și nu de frontiere²⁷. Comunitățile politice medievale nu erau caracterizate de delimitarea spațiului fizic pe care-l ocupau, ci de asocierea cu centrele lor, cu un principe sau cu un popor. Concluzia lui Brauer cred că poate fi extrapolată și asupra geografiei creștine medievale. Abordând subiectul dintr-o altă direcție, Alain Guerreau a analizat spațiul medieval creștin ca o categorie mentală, mergând pe urmele lui Aron Gurevich²⁸. Concluzia lui Guerreau este că oamenii Evului Mediu aveau o percepție discontinuă asupra spațiului, spațiul omogen și contiguu fiind o invenție a modernității.

Nu doar spațiul, ci și statul era conceput diferit în Evul Mediu. Statul teritorial cu care suntem atât de familiarizați astăzi este o creație relativ recentă, de doar câteva secole, reprezentând doar una dintre multiplele direcții în care se puteau dezvolta statele medievale, după cum a arătat Hendrik Spruyt într-un provocator, dar convingător studiu²⁹. Încercarea istoricilor de a renunța la imaginea teritorializată a statelor medievale este însă mai ușor de teoretizat decât de aplicat. Deși regii Franței medievale erau incapabili să-și imagineze teritorial regatul, după cum a arătat Robert Fawtier³⁰, istoricii care interpretează acțiunile lor sunt tentați să nesocotească acest lucru. Istoricul are permanent în minte imaginea teritorială a statelor medievale, ceea ce este de două ori înșelător. Mai întâi, pentru că nici un om din Evul Mediu nu conceptualiza astfel spațiul; apoi, pentru că o asemenea hartă alege să reprezinte, dintre numeroasele frontiere medievale, doar una, pe cea statală. În plus, chiar și ceea ce istoricii denumesc „frontieră statală” subsumează la rândul ei mai multe frontiere, administrativă, fiscală, juridică, militară, care, cel mai adesea, nu se suprapuneau³¹. Or, după cum a arătat Bernard Guenée, abia spre sfârșitul secolului al XIII-lea această frontieră începe să capete importanță în ochii regelui și ai supușilor săi. Așadar, spre sfârșitul Evului Mediu și în epoca modernă timpurie a avut loc trecerea de la o jurisdicție exercitată asupra și prin intermediul comunităților la o suveranitate teritorială. Această temă, a inventării teritoriului, constituie de câteva decenii o temă importantă, investigată deopotrivă de istorici, geografi sau sociologi. În esență, aș identifica trei abordări majore ale temei teritorialității: 1) realist-economică – teritoriul

este legat de anumite frontiere dezirabile strategic sau de anumite resurse materiale ; 2) socio-biologică – teritorializarea este o nevoie umană, biologică, de a marca și delimita spațiul ; 3) constructivist-socială – teritoriul este rezultatul constituirii unor anumite relații între oameni și între oameni și pământ³². Pentru că subiectul iese din limitele cronologice ale Evului Mediu, fiind abordat cu reticență chiar și de istoricii Renașterii³³, nu mă voi opri în continuare decât asupra a două studii, scrise de un geograf și de un sociolog, ale căror teorii despre teritorialitate au avut un impact major asupra istoriografiei³⁴.

Geograful elvețian Claude Raffestin, profesor la Universitatea din Geneva, a elaborat la începutul anilor '80 o teorie a teritoriului și teritorialității într-o paradigmă foucaultiană³⁵. Raffestin a subliniat mai întâi distincția fundamentală între spațiu, preexistent oricărei acțiuni, și teritoriu, un construct social. Relațiile sociale, susține Raffestin, sunt cele care transformă spațiul în teritoriu, ceea ce implică o teritorialitate diferențiată, în funcție de fiecare actor social, și dinamică. Teritoriu statal este, prin urmare, doar unul dintre multiplele teritorii construite social, care devine mai important decât celelalte abia după secolul al XVI-lea, așa cum arată Raffestin într-un studiu de caz asupra Piemontului. Dacă Raffestin a analizat structurarea spațiului în teritorii prin rețele sociale, sociologul Michael Mann s-a oprit asupra relației dintre teritoriu și stat. Distincția pe care Mann o introduce este cea între două tipuri de puteri ale statului, despotică și infrastructurală, cea dintâi fiind exercitată asupra societății, iar cea de-a doua prin sau în interiorul societății³⁶. Potrivit lui Mann, puterea infrastructurală, foarte scăzută în statele medievale, s-a dezvoltat începând cu epoca modernă timpurie, aducând cu sine o teritorializare crescândă a statelor. Prin urmare, teritoriul ar fi un subprodus secundar al transformării naturii puterii statale, dintr-una predominant despotică, medievală, într-una cu predilecție infrastructurală, modernă.

5.2. Teza turneriană și frontiera ca orizont de colonizare

Cea mai influentă teză din istoriografia frontierelor este, fără îndoială, cea elaborată de Frederick Jackson Turner într-un articol publicat prima oară la sfârșitul secolului al XIX-lea, „The Significance of the Frontier in American History”³⁷. Punctul central al tezei lui Turner este că „spiritul american”, noțiune destul de ambiguă în care includea și democrația, a fost modelat de permanenta înaintare a frontierei vestice, locul de întâlnire al civilizației cu sălbăcia. Impactul formidabil al tezei s-a datorat tocmai simplității ei și, chiar dacă în ultimul secol nici una dintre afirmațiile lui Turner nu a rămas necontestată, istoricii, deopotrivă cei americani și europeni, au continuat să se raporteze la ea³⁸. Medieviștii au sesizat foarte repede utilitatea tezei turneriene ca instrument analitic pentru propriul domeniu de cercetare, iar prima aplicare, la istoria Germaniei, a apărut la numai două decenii de la publicarea articolului lui Turner³⁹. Modelul turnerian al unei frontiere de expansiune, militarizată și de colonizare, care a influențat organizarea întregii societăți a fost aplicat de medieviști mai cu seamă regiunilor de margine ale Europei creștine. Hispaniștii, precum Archibald Lewis, Charles Julien Bishko, Robert I. Burns, Lawrence J. McCrank sau Angus Mackay, s-au inspirat din teza turneriană, vorbind de „frontiera de colonizare” din Peninsula Iberică medievală și de „instituții de frontieră”. Influența

tezei turneriene poate fi regăsită și în studiile lui William Urban asupra Livoniei sau în analiza transformării creștinătății medievale apusene propuse de Robert Bartlett. Versatilitatea tezei turneriene este demonstrată de aplicarea ei și în afara spațiului Occidentului medieval, în studiile lui Joseph Wieczynski sau David Moon asupra Rusiei⁴⁰, ale lui Paul Wittek asupra Imperiului Otoman⁴¹ sau ale lui Nicolas Oikonomidès asupra Imperiului Bizantin⁴². Situându-se într-o paradigmă interpretativă turneriană, asumată uneori explicit, integral sau parțial, iar alteori implicit, istoricii au identificat anumite trăsături particulare, pe care le-au considerat specifice regiunii de frontieră⁴³. Obiecția principală care poate fi adusă tezei turneriene și studiilor medievale inspirate de aceasta este că inversează raportul dintre societate și frontieră, pentru că, după cum au arătat studiile despre construcția culturală a spațiului sau a teritoriului, societatea este cea care creează frontiera, și nu invers.

5.3. Multiculturalismul și frontiera ca spațiu de întâlnire

Cea mai recentă direcție de cercetare a frontierelor medievale, principala responsabilă pentru explozia de conferințe și congrese pe această temă din ultimul sfert de veac, este cea a frontierei ca spațiu de întâlnire a două sau mai multe societăți. Spre deosebire de direcțiile de cercetare anterioare, care considerau că funcția frontierei era fie de a defini limitele teritoriale ale statului, fie de a desemna un orizont de expansiune și de colonizare, noua interpretare pune accentul pe mijlocirea contactului dintre societățile aflate de o parte și de cealaltă a frontierei. Astfel, frontiera nu mai are rolul de a separa, ci mai degrabă de a înlesni apropierea. Nu este greu de descifrat influența multiculturalismului asupra acestei viziuni, în care contactele pașnice tind să prevaleze asupra confruntărilor, iar coexistența duce mai degrabă la sincretism decât la aculturație. Criticile care pot fi aduse acestei direcții de cercetare sunt numeroase, însă ea are meritul de a fi echilibrat imaginea frontierelor creștinătății medievale, prea militarizată și segregționistă în studiile anterioare. De fapt, după cum au arătat studiile lui Eduardo Manzano Moreno, ale Anei Echevarria și Annei Christys asupra Spaniei, ale Norei Berend asupra Ungariei sau ale lui Catherine Wendy Bracewell asupra Croației, hotarele creștinătății latine medievale nu au fost atât linii de separare față de „celălalt”, cât mai degrabă axe în jurul cărora s-au dezvoltat complexe societăți de frontieră⁴⁴. Adesea, noua interpretare a fost întemeiată pe o lectură critică a surselor medievale, considerându-se că autorii lor, supuși unei presiuni ideologice, au preferat să accentueze imaginea frontierei ca linie de separare, trecând sub tăcere influențele transfrontaliere⁴⁵. Deconstruind retorica frontierei – Nora Berend se referă chiar la o ideologie medievală a frontierei –, istoricii s-au distanțat de imaginea conflictuală a frontierei medievale, punând accentul pe apropierea și influențarea reciprocă a culturilor care coexistau într-o societate de frontieră. Inevitabil, această abordare a dus câteodată la suprainterpretare⁴⁶, însă după cum au demonstrat studiile lui Norman Housley asupra Orientului Latin⁴⁷ sau ale lui Donald Ostrowski asupra Moscovei⁴⁸, ea pune la îndemâna istoricilor un instrument analitic foarte util pentru descoperirea unor influențe culturale până acum ignorate.